

HUZUR ROMANINDA BERGSON FELSEFESİNİN SÜRE VE MEKÂNSAL ZAMAN İLE BİLİNÇ HALLERİNİN İZLERİNİ SÜRMEK

Emir Can Tuğra ERGÜN*

Özet

Edebiyat metinlerinde zaman kavramı üzerine her dönem farklı yorumlar yapılmıştır. Fakat modernizmle beraber bireyin, metnin merkezine koyularak iç gerçekliği ön plana alınması romanda zaman meselesine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu durum, bilinç akışı, iç monolog gibi yeni tekniklerin ortaya çıkmasıyla psikolojik hallerin aktarımını sağlayarak vaka ve anlatı zamanını da etkilemiştir. Yirminci yüzyılda, çağın düşünürlerinden Henri Bergson'un süre kavramı ve bilinç üzerine yorumları modern romanın içeriğini ve teknik yapısını etkileyecek ölçüde önem kazanmıştır. *Huzur* romanı da bu bağlamda Bergson felsefesinden izler taşımaktadır. Çalışmamızda, Bergson felsefesinin temel dinamikleri ortaya konularak bir çerçeve çizilmiş ve bu bağlamda *Huzur* romanını; süre ve mekânsal zaman, zamansal iç içelik, bilinç hallerinin akışı ve iç monolog tekniğinin zaman ile ilişkisi, maddeleriyle inceleme yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Huzur, Bergson, Zaman, Süre, Bilinç, İç Monolog

Abstract

In literature there are always different remarks about the concept of time. But with modernism, bringing fore the inner reality by putting the individual in the center of the text brought a new perspective to the matter of time. This situation, with the appearance of stream of consciousness and inner monologue, not just helped transferring psychological state but also telling of time and event. At this era, Henri Bergson's, one of the twentieth century philosophers, comments on concept of time and consciousness gained enough importance to change content and technical structure of the modern novel. In this context *Huzur* carries traces of Berhson's philosophy. In this study, by making a frame out of the foundational dynamics of Bergson's philosophy and the novel *Huzur* is examined on its time and spatial time, temporal interpenetration, stream of states of consciousness and relation between time and inner monologue.

Keywords: Huzur, Bergson, Time, Duration, Consciousness, Inner Monologue

---

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, emir.ergun@outlook.com, ORCID: 0000-0001-7260-6720 Gönderim Tarihi: 13.03.2023 – Kabul Tarihi: 24.05.2023

Giriş

Sanat ve edebiyatta zamanın kullanılışı, sanat nesnesinin anlatımında ve kurgu düzleminde ana noktalardan birisini oluşturmaktadır. Zaman algısı, insanlık tarihindeki gelişme ve değişimlere paralel olarak mitik anlatıların oluşmasından günümüze kadar her çağda değişime uğramıştır. Ancak bu dönemsel değişimlerin en belirgin kırılma noktası, modern çağda yaşanmıştır. Modernist evrede zaman algısına yaklaşımın sistematik olarak tanımlandığı, tarihsel yapısının çizgilerinin belirlendiği, felsefesinin netleştiği ve derinleştiği açıkça görülmektedir. Konuya edebiyat ve roman olarak baktığımızda, modern roman ve zaman algısı kurgunun merkezine yerleşen bir yapı arz etmektedir. Çünkü, modernist roman, bireyin iç dünyasını merkeze alarak geçmişi ve şu anı iç içe sunar. “(...) Bu zaman kurgusunun oluşmasında başvurulan temel teknik geriye dönüştür. Bu teknik, bireyi merkeze oturtan, onun içsel derinliğini anlatmaya çalışan modernist romanda, hesaplaşmaların yapılabilmesi için bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır” (Yürek 2007: 187). Bu bağlamda modern roman, klasik romanın olay örgüsü merkezli yapısından uzaklaşarak yeni anlatı teknikleriyle beraber zaman kırılmalarıyla şekillenir. Böylece çizgisel zeminden ayrılan roman, geri dönüşler ve ileri sapımlar ile hızlanıp yavaşlar. Einstein’ın uzay zaman ve izafiyet teorisiyle başlayan zamanın göreceli olması konusu, Freud’un bilinçaltını keşfi ve yirminci yüzyılda Bergson’un süre felsefesiyle yeni bir boyuta ulaşır, derinleşir ve psikolojik bir zaman algısına doğru evrilir. Bu sayede modern roman, bireye ve onun iç dünyasına yaklaşma biçimiyle yeni bir zaman algısını da beraberinde getirir. Sarıoğlu bu konuda şöyle der:

Saat yirminci yüzyıl yazarları için doğanın ritminden, insanlıktan ve mutluluktan uzaklaşmak demektir. Bu nedenle bir modern roman, zamanda gerçekliğe ya da kronolojiye bağlılık yerine parçalanmışlığı genellikle insan psikolojisi üzerinden vermeyi esas almaktadır ve bu kişisel zaman anlatıda daha sık kullanılmıştır (Sarıoğlu 2020: 21).

Bu bağlamda modernist yazarlar, eserlerini kurgularken zaman kurgusu açısından çağın düşünürlerinden etkilenmişlerdir. James Joyce ve Marcel Proust başta olmak üzere Dünya edebiyatındaki yenilikçi yazarlar, romanlarında bu meseleyi teknik olarak zaman kırılmaları ve iç monolog, bilinç akışı gibi unsurlarla ele almışlardır. Bu tekniklerin romanda kullanımıyla birlikte dış dünyanın gerçekliğinin yanında karakterin zihinsel gerçekliğine yönelmişlerdir.

Meseleyi anlamak için ilk olarak Bergson’un felsefesi takip edilerek yola çıkılabilir. Bergson felsefesinde zaman, iki türlü gözlemlenir. Bunlar; psikolojik bir boyutta gerçekleşen süre ve mekân ile algılanan ölçülebilir zamandır. Bu teori, çalışmamızın “*Huzur*’da Bergson’un Süre ve Mekânsal Zaman Kavramlarına Yaklaşım” alt başlığında ortaya koyulacaktır.

Bergson felsefesinin izlerini edebiyatta, özellikle modern romanda gözlemlemek mümkündür. Bireyin karmaşık iç dünyasını, bilinç hallerinin doğrudan aktarımıyla vermeyi amaçlayan iç monolog ve bilinç akışı gibi modern roman teknikleri, karakterlerin psikolojik boyutta algıladığı süreyi ve dış dünyada, mekânda geçen zamanın arasındaki genişleyip daralan ritmi gözlemlememizi sağlar. Bu bağlamda, modern romanın zaman meselesini merkeze alacağımız çalışmamızda, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur* romanı; olay örgüsünün bir günde tamamlanmasının yanında bu bir günlük sürenin, karakterlerin bilinç hallerinin yansıtılmasıyla genişlemesi ve dolayısıyla klasik anlamdaki olay örgüsünün geri plânda kalarak yerini bireyin iç dünyasına bırakmasıyla ortaya çıkan zaman parçalanmaları, Bergson’un felsefesine göre incelenecektir.

1. *Huzur*’da Bergson’un Süre ve Mekânsal Zaman Kavramlarına Yaklaşım

Yirminci yüzyılın önemli düşünürlerinden Henri Bergson, felsefesini zaman kavramı üzerine inşa eder ve zamanı, psikolojik bir boyutta inceleyerek süre kavramını ortaya koyar. Ona göre süre, bilinç düzleminde gerçekleşen heterojen parçaların iç içe geçtiği ardışık hareketliliklidir. “(...) Bergson, deneyimlenen zamanın bölünemez bir süreç oluşturacak şekilde birbirlerinin içinde eriyen bilinç hallerinin geri döndürülemez ardışıklığı olduğunu söyler” (Cevizci 2021: 516). Bu durum gösteriyor ki süre; deneyimi, bilince ait bir veri olarak işleyen içsel bir algılamadır.

Bergson’un felsefesinde zamanın bir diğer algılanışı ise homojen yapıdaki mekânla özdeşleşmiş, ölçülebilir zamandır. “Homojen zaman eşit aralıklarla bölünerek ölçülebilir, sayılabilir niteliktedir ve mekânlaştırılmıştır. Heterojen zaman ise insanın içsel yaşantısında, bilince özgü olan zaman, yani süredir” (Öztürk 2007: 43).

Bu bağlamda Bergson’a göre zaman, iki türlü tanımlanmıştır denilebilir fakat ona göre gerçek zaman bilinci içerir. “Doğrusunu söylemek gerekirse, ne kadar kısa olursa olsun, iki anı birbirinden ayıran süre ve bunları birbirine bağlayan bellek arasında ayırım yapmak imkansızdır; zira süre özsel olarak olanın içinde artık olmayanın sürekliliğidir” (Bergson, 2021: 64). Bergson’a göre bilinçte doğrudan akış

halinde olan gerçek zamanın algılanması ise sezgi aracılığıyla gerçekleşir. Bu konuda Mehmet Nuri Demir şöyle söyler; “Sezgi süre değildir. Sezgi, daha çok kendi süremizin dışına çıkmamızı, bizden aşağıda ya da yukarıda bulunan başka sürelerin varoluşunu dolaysızca olumlamak için kendi süremizden yararlanmamızı sağlayan harekettir” (Demir, 2011: 72). Bu bağlamda sezgi, bilinçteki yani iç dünyadaki akışı kavramak ve kendimizden başka bilinç düzlemlerini yani farklı süreleri anlamlandırmak için gereklidir.

Zaman ve sezgi kavramları arasında genel bir değinme yapıldıktan sonra Bergson’a göre zamanın iki farklı algılanış biçimi üzerinde durulabilir. Bu bağlamda psikolojik zaman; dışa dönük, matematiksel, mekâna bağlı zamandan farklı olarak bireyin iç dünyasında meydana gelen bilinç hareketleriyle alakalıdır. Bergson, bu zamana “süre” der ve onu, geçmiş ve hâlin iç içe geçerek geleceğe doğru akması olarak tanımlar: Süre, geleceği kemiren ve ilerledikçe büyüyen geçmişin daimi bir ilerlemesidir. Geçmiş hiç durmadan büyüdükçe kendisini de hiç durmadan hıfzeder” (Bergson, 2021: 78). Bu bağlamda süre, bilincin sürekli akış halinde olan heterojen yapısıdır ve bu yapı, bireyin geçmiş, hâl ve geleceğini birbirine bağlar. Süreyya İlkılıç bu konuda şu açıklamaları yapmaktadır:

Bergson, ölçülebilen ve mekâna bağlı olarak algılanan fiziksel zamanın karşısına, bilincin haricinde sezgi ile kavranan ve ‘gerçek zaman’ olarak tanımladığı süreyi (la durée) koyar. ‘Süre’ (die erlebte Zeit) kişinin iç dünyasında yaşamış olduğu zamandır. Buna göre tüm zamanlar, yani geçmiş, şimdi ve gelecek birbirlerinden ayrılmaz bir bütündür (İlkılıç 2018: 91).

Görülüyor ki psikolojik zaman yani süre, sezgi ile algılanan ve bilinç düzleminde gerçekleşen hareketli bir yapıdadır. Bu zihinsel hareketlilik psikolojik hallerle alakalıdır. Bu sayede nesnel zamanın aksine bireyin iç dünyasındaki zaman daralıp genişler ve ruh hallerine bağlı olarak görecelik kazanır.

Mekânsal zaman ise ölçülebilen fiziksel zamandır. Bireyin iç dünyasının haricinde dış dünyanın matematiksel zamanını ifade eden bu zaman türü, saniye, dakika, saat, ay, yıl gibi ölçülebilir yapıdadır:

Fizik, matematik ve geometri ile eski felsefenin zamanı yanlış anlamalarının nedeni, onu mekânlaştırmış olmalarıdır. Çünkü dışımızda yani mekânda tasarladığımız zaman, gerçek zaman değildir ve o bizim tarafımızdan uydurulmuştur. Bu daha çok matematik bir zamandır yani gerçekte bir mekân biçimidir (Gündoğan 2013: 74).

Bu bağlamda Bergson, zamanı bilimsel bir matematik zamanı olarak ele almış ve mekana bağlı bir ölçümle ortaya koymuştur diyebiliriz. Seval Gürsoy, Bergson’un mekânsal zamanıyla ilgili şöyle der:

Bergson, için matematik ve bilim zamanın mekânsallaşmasını sağlar. Bilimdeki zaman bizim dışımızda bir şekli gibidir. Niceliksel ama gerçek değildir. Saati azami eşit dilimlere parçalara ayırarak elde ederiz. Zaman da belli aralıklardaki tekrarların sayılmış halidir ve bu zaman aslında birbirinden farklı olayların mekanla ilişkilendirilerek ölçütleştirilmesidir (Gürsoy 2019: 45).

Görülüyor ki Bergson’a göre mekânsal zaman, niceliğin ön planda olduğu ve saat üzerinden ölçülebilir yapıdadır.

Bergson’un bu bakış açısından Türk edebiyatına yaklaşıldığında en tipik örneklerden birisi Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur*¹ (1949) romanıdır. *Huzur*’da, Henri Bergson’un zaman felsefesinin izlerini yakalayabilmek mümkündür. Çünkü Tanpınar bu söylemler için okuruna malzeme veren modernist bir romancıdır.

Tanpınar’ın modernist yönüyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle şiirlerindeki zaman algısı, Bergson’un süre kavramı ışığında değerlendirilmiştir². Benzer bir yaklaşım, romanları üzerine yapılmış çalışmalarda da gözlemlenebilir³. Bazı araştırmacılar ise Tanpınar’ı, diğer yazarlar ile karşılaştırma yoluna giderek Bergson’un felsefesinin izlerini aramıştır⁴. Genel yöntem itibarıyla Tanpınar’ın eserleri incelenirken Bergson’un felsefesinden yararlanılsa da söz konusu araştırmalar, Bergson ve Tanpınar’ı

1 Bakılabilir Yalçın Çelik 2021.

2 Demir, 2019.

3 Gürpınar, 2016. Okumuş & Şahin, 2012.

4 Tanrıtanır & Tütak, 2015. Sürücü, 2015.

merkeze alan çalışmalardır. Bu çalışmanın farkı ise Tanpınar'ın *Huzur* romanının merkeze alınması ve bu eserin, Bergson'un süre ve bilinç kavramlarıyla sınırlandırılarak incelenmesidir.

Huzur, modernist anlayışla yazılmış bir romandır. Yazar romanında bireyi merkeze alarak onu derinleştirmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla, kurgu içerisinde olay örgüsü zayıf bırakılıp roman karakterlerinin düşüncelerinin anlatımına ağırlık verilmiştir. Öyle ki, romanda olay örgüsü yok denilecek kadar azdır. *Huzur*'un içeriği, kısaca şu şekilde özetlenebilir: Mümtaz uyanır, odasından çıkar, İhsan ile savaş üzerine konuştuktan sonra hasta bakıcı bulmak ve kiracıya uğramak için belirli adresleri ziyarete gider. İclâl ve Muazzez ile karşılaşır onlardan, Nuran'ın evleneceği haberini alır. Eve döndükten bir süre sonra, hastalığı ağırlaşan İhsan için doktor çağırmaya gider. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığının öğrenilmesiyle roman biter. Bu haliyle *Huzur*, nesnel olarak yirmi dört saatlik bir sürede geçen olayları anlatır. Ancak, eserdeki anlatı zamanı çağrışımlar yoluyla geriye dönüşler yapılarak genişletilir.

Dört bölümden oluşan *Huzur* romanının ilk bölümüne genel olarak şimdiki zaman hakimdir. Fakat, bu bölümde zaman açısından prolepse (ileri sapım) ve analepse (geri sapım) örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. İleri sapım, Mümtaz'ın savaş ile ilgili söylemleriyle meydana gelir: “Herkes neşesizdi. Herkes yarımı, büyük kıyameti düşünüyordu. Bari, şu hastalık olmasaydı. Ya kendisini de çağırırlarsa, İhsan'ı hasta bırakarak gitmeğe mecbur kalırsa?” (Tanpınar 2016: 24). Buradaki iç monolog tekniği ile Mümtaz'ın sadece geleceğe yönelik çıkarımları görülmez aynı zamanda yazarın romanın son bölümünde anlam kazanacak bir olaya doğrudan dokunuşunu da gözlemliyoruz. Bu durum, geçmiş ve şu an arasında kalmış karakterlerin kronolojik bir zaman dilimine tutunmaya çalıştıklarını gösterir niteliktedir. Geri sapım ise Mümtaz'ın hafızasında Nuran'ın canlanmasıyla gerçekleşmektedir: “Garip bir sükunet içinde odasına çıktı. Hemen hemen bütün dünyasını görmüştü; hemen hemen... Çünkü, Nuran'dan habersizdi. Nuran, acaba ne yapıyordu?” (Tanpınar 2016: 24). Bu soruyla beraber Mümtaz'ın bilincinin akış yönü geçmişe, çocukluk anlarına yönelmektedir. Bilincin uyanması, Nuran'ın sayesinde gerçekleşse de Mümtaz'ın zihninde farklı bir anı canlanır. Bu yönüyle Nuran, Mümtaz için mekânsal zamandan psikolojik zamana geçişin bir temsilcisi konumuna yerleşir. Bu bağlamda, Nuran, -aynı zamanda Mümtaz'ın iç monolog tekniğinin kullanımı yoluyla- roman kişinin psikolojik zamana geçmesini sağlamaktadır. Benzer durum ve örnekler roman boyunca çokça rastlanılmaktadır. Bu anlatım tekniği ve kurgu biçimiyle, romanda karakterlerin, geçmiş ve şu an arasındaki sıkışmışlığı, okuyucuya aktarılmış olur.

Bergson, bellek ve süre kavramlarını tanımlarken bunlar arasında bir ayırım yapmaz. Bu sebeple, çağrışımlar ve imgeler, bireyin psikolojik derinliğine hitap ederek geçmişin anılarını hatırlamaya, mekânsal zamandan psikolojik yani gerçek zamana geçmeye olanak sağlar;

Doğrusunu söylemek gerekirse, ne kadar kısa olursa olsun, iki anı birbirinden ayıran süre ve bunları birbirine bağlayan bellek arasında ayırım yapmak imkansızdır, zira süre özsel olarak olanın içinde artık olmayanın sürekliliğidir. İşte gerçek zaman, yani algılanan ve yaşanan zaman budur (Bergson 2021: 64-65).

Bu bağlamda *Huzur*, bireyin iç dünyasını aktarırken çağrışımlardan yararlanır. Bu çağrışımların bellekteki hareketi, özgür ve kendiliğinden gerçekleşir. Örneklerde de görüleceği üzere bireyin akış halindeki bilincinin kendiliğinden gerçekleşen dışa vurumlarının, Bergson'un süre ve bilinç fikirlerinden izler taşıdığını gösterir.

Huzur'daki en belirgin ve uzun soluklu geri dönüş; Mümtaz'ın, Muazzez ve İclâl ile karşılaşarak onlardan, Nuran'ın eski kocası Fahir ile tekrar evleneceği haberini almasıyla gerçekleşir: “(...) Bununla beraber, bu kız şimdi kendisini zehirleyecekti. Şimdi ona Nuran'ın evlendiğini söyleyecekti” (Tanpınar 2016: 77). Böylece anlatı zamanı çizgisellikten çıkarak genişler. Bu geriye dönüş, romanın ikinci bölümünde başlayarak üçüncü bölümün sonuna kadar devam eder. Nihan Doğan, bu anakroninin oluşumunu şu şekilde açıklar: “En son anlatılan zamandan geçmiş zamana uzanan romanda anakroni, Mümtaz'a eski sevgilisi Nuran'ın evleneceği haberinin verilmesiyle analepsis yoluyla kurulur. Demek oluyor ki *Huzur*, içinde bulunularak anlatılan son olayların zamanıyla, geçmiş zamanın arasına sıkışmış bir sıkışıklığın romanıdır” (Doğan 2018: 72).

Mümtaz, zamanın yapısı ve bilinç halleriyle ilişkisine yönelik şöyle bir çıkarımda bulunur: “(...) İnsan kafası böyleydi. Zaman, onda daima yeniden teşekkül ederdi. Hâl, bu bıçak sırtı, hem mazinin yükünü taşır hem de onu çizgi çizgi değiştirirdi” (Tanpınar 2016: 366). Bu söylem, Bergson'un süre felsefesiyle doğrudan ilişkilidir. Romandaki karakterler, mekânsal zamanla eş zamanlı olarak psikolojik bir zeminde (gerçek zaman) de ilerlemektedir ve böylece akış, hâl ve geçmişin birbirine bulanmasıyla sürekli bir şekilde gerçekleşir. Bergson, mekânsal (matematikselsel) zaman ve sürenin ilişkisini şu şekilde açıklar:

Eğer süre durursa, onu bitiren andır. Ama o durmaz. Demek ki gerçek zaman anı tedarik edemez; bu sonuncusu matematik noktadan ileri gelir, yani uzaydan. Yine de gerçek zaman olmadan bir nokta yalnızca bir nokta olurdu, an da olmazdı. An o halde iki şey içerir: gerçek zamanın akışı, yani sürenin akışı ve uzaylaşmış zaman (...) (Bergson 2021: 69).

Bu bağlamda, karakterlerin zamanlar arası sıkışmışlığı, Bergson'un, bu iki zaman türünün eş zamanlılığı ve ilişkisi hakkındaki düşünceleriyle benzerdir. Bunun sebebi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın psikolojik bir zemine kurguladığı Mümtaz ve Nuran'ın aşkını, karakterlerin iç dünyaları aracılığıyla sunarak zamanı, bilinç halleri içerisinde parçalamasıdır.

2. Huzur'da Bergsoncu Bilinç Hallerinin İzleri

Bergson, bilinç kavramını açıklarken ona biyolojik bilimin verileri açısından yaklaşmaz. Buna karşılık psikolojik durumların onun varlığını gösterdiğini savunur. Fakat bilincin kavranması için bilinç hallerinin de biliniyor olması gerekir: "Bergson'a göre bilincin biyolojik olarak bir yeri yoktur. Ancak ona göre bilinç, psikolojik haller içerisinde yer alır. Eğer psikolojik haller olmasaydı, soyut kavram olan bilincin ne olduğunu anlayamazdık" (Eroğlu 2012: 81-82). Bilinç, aynı zamanda geleceği anlamlandırma ve şekillendirme noktasında da görev sahibidir. Çünkü, geçmiş ve an, heterojen bir şekilde bellekte yani bilinçte iç içe var olur: "Geleceğimizin şekillenmesinde bilinç, büyük bir yere sahiptir. Çünkü bilinç, kendinde geçmişle geleceği sentezleme becerisini barındırmaktadır" (Eroğlu, 2012, s. 84). Bergson'a göre şimdiki zaman hem geçmişe hem de geleceğe dokunur ve bilinçte birbirine bulanmış halde geleceğe doğru bir akış sergiler. "Benim 'şimdiki zamanım' diye adlandırdığım şey, hem geçmişimin hem de geleceğimin sınırlarını ihlal eder. (...) Dolayısıyla 'şimdiki zamanım' olarak adlandırdığım psikolojik durumun, aynı zamanda yakın geçmişin bir algısı ile yakın geleceğin bir belirlenimi olması gerekir" (Bergson 2022: 134-135). Görülüyor ki Bergson'un süre felsefesi, bilinç ile doğrudan ilişki içerisindedir. Bu bağlamda Bergson'a göre bilinç; anların saklandığı ve istenildiği zaman dışarıya çıkarılabilen bir sandık değil, heterojen yapıdaki iç içe geçmiş, geçmiş ve şimdiki zamanın imgelere bulanarak sürekli bir şekilde geleceğe akış halinde olmasıdır. Fakat, biyolojik olarak gösterilemeyen bilincin bu psikolojik gerçekliği içerisinde belirtilen hareketin nerede başlayıp nerede bittiği belli değildir.

Huzur'da, Bergsoncu bilinç hallerinin izlerine rastlamak mümkündür. Şöyle ki: "(...) Hepsisi Mümtaz'ın gözünün önünde, karmakarışık, iç içe ve kendi hayatlarının ayrılmaz parçaları gibi canlandı. Ne kadar çok hatıra ve ayrı kaynaklar onların aşkında birleşiyordu" (Tanpınar 2016: 196).

Romanda, Mümtaz ve Nuran'ın aşkı bir üst metin oluşturarak geçmişin hatıraları ile psikolojik duruma yönelik işaretlerde bulunmaktadır ve aynı zamanda Mümtaz'ın bilinç halleri, Nuran ekseninde kendiliğinden ve sürekli bir akış halindedir:

(...) Nuran, hayatına birdenbire gelişle kendisinde öteden beri mevcut olan, ruhunun büyük bir tarafını yapan şeyleri aydınlatmış adeta kendisini kabule hazır şeylerin arasında saltanatını kurduğu için, artık ne İstanbul'u, ne Boğaz'ı, ne eski musikiyi, ne de sevdiği kadını birbirinden ayırmağa imkan bulurdu. (Tanpınar 2016: 220).

Görüldüğü üzere bilinç, bünyesinde bulundurduğu imgeleri muhafaza etmekle kalmıyor aynı zamanda çağrışımlar yoluyla onları, hâl ve geçmişe bulanmış şekilde aktarıyor. Birol Emil, *Huzur*'un bu yapısına yönelik şu açıklamaları yapmaktadır:

Mümtaz'da geçmiş zaman duygusu geriye doğru iki perspektif açar: Biri kendi mazisine, öteki milli maziye... Kendi mazisi çocukluğu, yetişme yılları ve Nuran'la yaşadığı aşktır. Milli mazi ise İstanbul'da yığılmış geçmiş zamandır. Onun içinde eski Türk medeniyetinden kalma eserler, hatıralar, sesler ve onların bulunduğu mekânlardır. Bu noktada mimari, musiki ve Boğaz alemleri mazi duygusunu, geçmiş zaman daüssilasını kuvvetle besleyen ve milli mazi etrafında toplayan üç 'leit-motif'tir. Bunlar her adımda karşımıza çıkar (Emil 2010: 118).

Belleğin bu eylemi, geçmişin izlerini taşıyarak şu anda gerçekleşmesine rağmen geleceğe dönüktür. Bu durum Bergson'un bilinç hakkındaki fikirlerine uygunluk gösterir. *Huzur*'da İstanbul, mazisi ve kültürel dokusuyla karakterlerin etrafını saran mekân olmasının yanı sıra romanın bir kahramanı gibidir. Bu bağlamda *Huzur*'un İstanbul'u, kendi hafızasına sahiptir ve mekânsal zamandaki geriye dönüşler onun imgeleriyle gerçekleşir. Semtler, Boğaz ve musiki, İstanbul'un bilincinde hâl ve geçmiş zamanı iç içe geçmiş şekilde yaşatır. Böylece, milli bir toplumsal belleğin varlığı netlik kazanır. Bireysel bellek ise Nuran, Mümtaz, İhsan ve Suat'ın psikolojik hallerinin aktarımı aracılığıyla gözlemlenir. Fakat Mümtaz, diğerlerinden farklı olarak İstanbul ile birleşir. Böylece onun İstanbul izlenimleri kültürel bir portre çizer. Bu bağlamda, romanın kurgulanışı itibarıyla İstanbul, dış benliği oluştururken Mümtaz, iç beni aktarır ve katmanlı bir yapı elde edilir.

Romanda bireyin iç dünyasının yansıtılması konusunda, sıklıkla ‘iç monolog’ (Interior Monologue) tekniği kullanılmaktadır. İç monolog tekniğinde anlatıcı aradan çekilerek kahramanın iç dünyası, duygu durumları ve fikirleri okuyucuya yansıtılır. Buna bağlı olarak metnin dili de tekniğe uygun şekilde tasarlanır. “İç monologda doğal bir süreç, yalın bir yapılanma vardır ve cümleler, düşüncelerin, duyguların doğal akışına uygun olarak serbest bir akışla şekillenir” (Tekin 2020: 277). Bu bağlamda iç monolog tekniği, konuşma diline yakın bir anlatımı tercih eder ve bu sayede iç dünyanın aktarımı daha doğal bir havaya bürünür. Benzer bir yapıda olan bilinç akışı da kahramanların iç dünyasını yansıtmak için kullanılır. Fakat, bu aktarım düzensiz bir yapıda gerçekleşir. Bunun sebebi bilincin tamamen akış haline olması ve akan düşüncelerin birbiriyle bağlantılı olmamasıdır.

İç monolog sözdizimiyle göze çarpar. Düşünen karakteri işaret etmek üzere şimdiki zaman yüklemeleri ve birinci kişi zamirleri kullanır (ya da sözdizimi budandığında bunları ima eder). Bilinç akışı, burada kullanıldığı gibi sözdiziminin ötesine geçer. Anlamsal öğeleri, serbest çağrışım ilkesine göre düzenlenmeye zorlar (Chatman 2009: 177).

Bu bağlamda iç monolog tekniğinde, konuşma diline yakın fakat kurallı cümle yapılarıyla karşılaşırken bilinç akışında, gramer yapısının bozulduğu daha serbest cümlelerle, meselelerin zihinden geçişindeki gibi bir sıralama olmadan düşünce aktarım sağlanır.

Bireyin iç gerçekliğini yansıtmak için zihinde akış halinde olan düşüncelere odaklanan ve onları olduğu gibi aktaran iç monolog ve bilinç akışı teknikleri, bellek ile doğrudan ilişki içindedir. Bergson’a göre süre de benzer şekilde doğrudan bellek ile alakalıdır. Ayşe Eroğlu bu konuda şöyle söyler:

Bergson, süreyle belleği özdeşleştirmektedir. Çünkü süre geçmiş, şimdi ve geleceği içerisinde bulunduran anlardan meydana gelen oluşumları içermektedir. Bir belleğe sahip olmak özgür ve bilinçli olmak demektir. Biz belleksiz bir bilinç olamayacağı gibi bellek ise hatıralarla vardır. Yani bellek işlevini sağlayabilmek için hatıraya ihtiyaç duyar. Kısaca hatıralarımız olmasa geçmişimizle bağlantı kuramayız. Çünkü hatıralar, çağrışım ve benzerlik belleğimizle ortaya çıkar. Kısaca geçmişin gelecekle bağlantısını sağlayan hatıralar, bilincin bundan yararlanmasını da sağlamaktadırlar (Eroğlu 2012: 88).

Bu bağlamda hem kullanılan teknikler hem de modern romanın zamanı algılayışı bellek ile ilgilidir ve bu yapıyla anlatı, psikolojik bir zemindedir. “Bu anlatım tekniği sayesinde, anlatma zamanından geriye doğru zaman sıçramaları yaparak farklı dönemlerdeki olay zamanlarına geçmek kolaylaşır. Böylece yazarlar, insanla ilgili tüm gerçekleri kronolojik zamana bağlı olmadan anlatabilirler” (Kale 2015: 91). Görülüyor ki birey merkezli kurguda; iç monolog, bilinç akışı ve zaman, iç gerçekliği sunmak için ilişki halindedir.

Tanpınar’ın, *Huzur*’da kullandığı iç monolog tekniği; karakterlerin iç gerçekliğinin yansıtılmasının yanı sıra psikolojik kurguyu, kronolojik zamanın ötesine geçirecek geçmişin deneyim ve hatıralarını şu an ile birleştirir. Zamansal iç içelik, *Huzur*’da bir leit-motif olan musiki aracılığıyla verilir ve roman boyunca karakterlerin eski musikiye yönelik iç monologları gözlemlenir:

Mecit ve Aziz devirlerinde çok başka çüşişli birkaç ağır şarkı ile, Emin Bey gibi zamanımızda klasik zevki en hâlis tarafından toprağını sevmiş bir egzotik nebat veya gecikmiş bir bahar gibi devam ettiren ustaların eserleri, saz semaîleri ve kâr-ı nâtklar bu sevgileri tamamlardı. Mümtaz’a göre bunlar eski musikimizin modern duygu ve anlayışla birleştiği taraflardı. (Tanpınar 2016: 158).

Görüldüğü gibi Mümtaz’ın zihninde eski musiki, kültürel kodları içeren geçmişin temsilcisi konumundadır. Bir başka benzer örnekte ise Mümtaz şöyle demektedir: “(...) Kaldı ki, eski musikimiz insanı yok eden, yahut bir hayranlık duygusunda tüketen sanatlardan değildir. Bütün o evliya ruhlu ve tevazulu ustalar, sanatlarının zirvesi ne kadar yüksek olursa olsun, insan hayatının içinde kalıyorlar ve onu bizimle beraber yaşamaktan hoşlanıyorlardı” (Tanpınar 2016: 220). Bu bağlamda musiki, geçmiş zamanın hatıralarını şimdiki zamana getirir ve bu durum Mümtaz’ın bilinç düzleminde gerçekleşir. Böylece, birbirine bulanmış geçmiş ve hâl, iç monolog tekniğiyle okuyucuya sunulur. Verdiğimiz örnekte görüldüğü üzere leit-motif, mekânsal zamandan psikolojik hallere doğru bir kırılma gerçekleşmesini sağlar. Bu bağlamda yazarın, seçici bir tavırla karakterlerin bilinç hallerini sunuşu, Bergsoncu zaman anlayışından izler taşıyan zamansal bir iç içelik barındırır.

Sonuç

Çalışmamızda, Bergson’un psikolojik ve mekânsal zamanı, bellek ve bilinç hallerinin yapısı üzerine fikirleri, inceleme yöntemimizi oluşturmuştur. Bu bağlamda *Huzur* romanının, Bergsoncu felsefeye uygun bir okuma biçimiyle tekrar yorumlanabileceği açıkça anlaşılmıştır. Roman, modernist yapısı sebebiyle merkezine bireyi yerleştirmiştir. Böylece, bireyin iç gerçekliğine odaklanılmış ve iç monolog tekniği ile psikolojik halleri aktarılmaya çalışılmıştır.

Huzur'da, Bergson felsefesine uygun olarak geçmiş ve şimdiki zamanı iç içe vermesiyle yekpare, bölünemez bir zamansal yapı kurgulanmıştır. Bu durum, romanı kronolojik çizgiden çıkararak vak'a ve anlatı zamanları arasında genişlemelere neden olmuştur. Bu zamansal genişlemelerin sebebi ise leit-motifler aracılığıyla şimdiki zamandan geçmişin hatıralarına ve imgelerine yönelen bilinç hallerinin akışı ve bu akışın, süre ile ilişkisidir. Sonuç olarak *Huzur* romanı; psikolojik zeminde yansıtılan süre, mekânsal zaman ve bilinç hallerinin akışı itibarıyla Bergson'un felsefesinden izler taşımaktadır.

Kaynakça

- Bergson, H. (2021). *Süre ve Eşzamanlılık*. (Çev. E. Baykal). Ankara: Fol Yayınları.
- Bergson, H. (2021). *Yaratıcı Tekamül*. (Çev. M. Ş. Tunç). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bergson, H. (2022). *Madde ve Bellek*. (Çev. I. Ergüden). Ankara: Fol Yayınları.
- Cevizci, A. (2021). *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Chatman, S. (2009). *Öykü ve Söylem Filmde ve Kurmacada Anlatı Yapısı*. (Ö. Yaren Çev.). Ankara: De Ki Yayınları.
- Demir, M. N. (2011). Henri Bergson'un Felsefesinde Sezginin Yeri. *Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Mantık Bilim Dalı), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Demir, Z. (2019). Bergson felsefesi ışığında Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şiirinde zaman. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (3), 1-20.
- Doğan, M. N. (2018). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Adlı Romanının Göstegebilimsel Çözümlemesi. *Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Emil, B. (2010). "Huzur'un İstanbul'u". İçinde A. Uçman ve H. İnci (Ed.), Ahmet Hamdi Tanpınar (s. 109-141). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Eroğlu, A. (2012). "Henri Bergson'da Bilinç-Sezgi İlişkisi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012 (27), 81-102.
- Gündoğan, A. O. (2013). *Fikir Mimarları Disizi-10 Bergson*. Ankara: Say Yayınları.
- Gürpınar, A. B. (2016). Tanpınar'ın "Enstitü"sünün odalarında Bergson'u Aramak. *Varlık*, s. 25-31.
- Gürsoy, S. (2019). Bilim felsefesinde zaman. *İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Kale, Ö. (2015). "Edebiyatta Bilinç Akışı Tekniğine Başvurulma Sebepleri Üzerine Bazı Dikkatler". *Humanities Sciences*, 10 (2), 88-93.
- Öztürk, K. (2007). "Henri Bergson'da Süre", *Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Sağiroğlu, B. (2020). Türk Romanında Zaman (1923-1950). *Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*.
- Sürücü, G. (2015). Ahmet Hamdi Tanpınar ve Marcel Proust'ta zaman, *İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Tanrıtanır, B. C. & Tütak, B. (2015). "Henri Bergson'un Süre Felsefesinin William Faulkner ve Ahmet Hamdi Tanpınar'da Yansımaları". *International Journal Of Social Science*, (40).
- Tanpınar, A. H. (2016). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tekin, M. (2020). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Yalçın Çelik, S. D. (2021): "1940'tan Günümüze Türk Romanı", *Türk Edebiyatı Tarihi*. (Ed. Öztürk Emiroğlu). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, sf: 1021-1116.
- Yürek, H. (2007). "Modernist Romanda Zaman Anlayışı". *Türkbilig*, 0 (13), 182-190.